

همنشینی ادیان در سایه درختان

مهرشاد کاظمی

ابوالقاسم امیری نیکو

سیدمحمد عرابی

علیرضامانی

داریوش شهبازی

سورن یوسفیان

روزگاری محله ونک و ده ونک با مراتع و اراضی سرسبز، باغ‌ها و توتستان‌های معروفش، یکی از نخستین آبادی‌های شمیران بود و باغ‌های پر تعدادی داشت که هنوز بیوند عمیقی با تاریخچه کهن آن دارند و برخی از آنها داستان‌ها و رویدادهای مهم تاریخ را با خود یدک می‌کشند؛ از باغ خوثیک که محل استقرار سربازان انگلیسی در جریان ورود نیروهای متفقین به تهران بود تا توتستان مستوفی که آخرین ایستگاه زائران امامزاده داود(ع) به شمار می‌رفت.

در این شش‌ماده روایت‌هایی خواندنی مثل تاریخچه باغ‌ها، مکان‌های تاریخی و زندگی ادیان در روستای دهونک را نقل کرده‌یم. مطالب این نشریه حاصل نشست پژوهشی «محله من» مرکز تهران پژوهی مؤسسه همشهری و گفت‌وگو با سیدمحمد عرابی، سورن یوسفیان، ابوالقاسم امیری نیکو از اهالی قدیمی ده ونک و تهران پژوهان داریوش شهبازی، مهرشاد کاظمی و علیرضا زمانی است.

آرامگاهی با نقاشی‌های گرانبها و سنگاب تاریخی

موضوع: باغ مقبره

ویژگی: قبرستان

کوچکی که به دلیل ارادت به بابا قلندر شاه قندهاری شکل گرفت

باغ مقبره دهونک مدفن یکی از مشهورترین و ثروتمندترین خاندان‌های تهرانی است. این باغ قدیمی که این روزها در جوار

دانشگاه الزهرا(س) واقع شده، محوطه بزرگی است که بخشی از آن به خانه و مقبره خانوادگی مستوفی الممالک تعلق دارد و به همین دلیل میان اهالی به باغ مقبره معروف شده است. بخش مسکونی عمارت خالی از سکنه نیست و یک سرایدار سال‌هاست که در همین جاز زندگی می‌کند. نخستین مقبره به میرزا یوسف آشتیانی ملقب به مستوفی الممالک تعلق دارد. او گرایش‌های صوفیانه داشت و به باباقلندر شاه قندهاری ارادت می‌ورزید. قلندر شاه از مشاهیر صوفیه در قرن ده ونک سکونت داشت و بعد از وفات همان جادفن شد. میرزا یوسف آشتیانی بر قبر او عمارتی ساخت و وصیت کرد خود و خاندانش را نیز در

این مقبره دفن کنند.

سید محمد عرابی از معتمدین محله می‌گوید: «۳ تن از فرزندان میرزا احسن مستوفی الممالک به نام‌های میرزا یوسف، میرزا علی و میرزا کاظم نیز در این مقبره دفن شده‌اند. در یکی از اتاق‌های مشرف به سالن اصلی مزار غلامعلی خان معروف به ملیجک و ملقب به عزیز السلطان قرار دارد. در نیمه جنوبی حیاط مشرف به ساختمان آرامگاه، تعدادی سنگ مزار دیده می‌شود که متعلق به بانو عالیه عصمتی یکی از همسران مستوفی، جلال الدوله فرزند ظل السلطان، مصطفی خان حاجب الدوله، محمدعلی فسانصوردول، شیخ المشایخ

عضدی و چند تن دیگر است. مزارهای بابا قلندر شاه و سیدمدد علیشاه که از سنگ مرمر حجاری شده است نیز در این قسمت قرار دارند. درون این مقبره سنگاب مستطیل شکل بزرگی با نقوش ایرانی تزئین شده است که در گذشته برای وضو گرفتن از آن استفاده می‌کردند و حتی در دوره‌ای در ایام محرم آن را با شربت پر کرده و به عزاداران امام حسین(ع) می‌دادند.»

تصویری از میرزا یوسف و میرزا احسن صدراعظم به نگارگری مسعود غفاری و میرزا رضا آشتیانی از نقاشان زبردست قاجاری به همراه تصویری از سیدمدد علیشاه هندی و تابلوی خطاطی اثر استاد عبدالحسین زرین‌قلم از آثار گرانبهای داخل مقبره است.

طایفه‌ای از ایل بختیاری در سرزمین درخت‌های ون

ویژگی: سکونت مهاجران محله را شکل داد

موضوع: وجه تسمیه محله

محله ونک از جمله محله‌هایی است که چند روایت برای وجه تسمیه آن گفته می‌شود و هر کدام از این روایت‌ها به بخشی از تاریخچه این محله اشاره دارد. برخی محققان و تاریخ‌پژوهان علت نامگذاری این محله را به فراوانی درخت ون در این محدوده نسبت می‌دهند. البته روایت دیگری هم به نقل از اهالی وجود دارد.

«مهرشاد کاظمی»، تهران پژوهی می‌گوید: «ایل بختیاری ۲ شاخه بزرگ به نام‌های چهارلنگ و هفت‌لنگ دارد. شاخه هفت‌لنگ تیره بزرگی به اسم عکاشه دارد که یکی از طوایف این تیره، طایفه ونک است. طایفه ونک از ایل بختیاری در دوره‌های مختلف تاریخی به نقاط مختلف کشور کوچ کرده و ساکن شده‌اند. در دوره کریم‌خان زند، ماجرای تبعید کردن ایل‌ها و طوایف متعدد به نقاط مختلف کشور رخ داد؛ از جمله تبعید ونکی‌ها به چابهار یا تبعید گروهی از ایل ایل به منطقه فرامان در استان مرکزی و البته تبعید گروهی از آنها به محدوده کنونی محله ونک تهران. به همین خاطر یکی از دلایل نامگذاری این محدوده را تبعیدشدگان ونکی می‌دانند.»

اما علت این که دهونک از چه زمانی برو و بیا پیدا کرد و آبادی و زیبایی‌اش بر سر زبان‌ها افتاد را باید در تاریخ خاندان مستوفی الممالک جست‌وجو کرد. داریوش شهبازی، تهران‌شناس درباره هویت تاریخی محله دهونک می‌گوید: «در دوران حکومت ناصرالدین شاه، زمین‌های آبادی ونک بخشی از زمین‌های خالصه یا همان اراضی حکومتی بود. ناصرالدین شاه در سال‌های پایانی حکومت خود بخش‌هایی از ونک را به میرزا یوسف خان آشتیانی یا همان مستوفی الممالک فروخت. در این دوران، اراضی اطراف آبادی ونک پر از تپه مهور بود. مستوفی الممالک برای آبادانی این منطقه دستور داد چند حلقه قنات حفر کنند. همچنین بخشی از زمین‌های ونک را برای ساخت مدرسه و دیگر سازه‌های همگانی وقف کرد و به دستور مستوفی الممالک در دل این باغ مکانی هم برای توقف زائران امامزاده داود(ع) ساخته شد. در این دوران بود که نام ونک بیشتر بر سر زبان‌ها افتاد.»

معماری‌ای کم‌نظیر در جهان

موضوع: نیایشگاه صلیب مقدس و کلیسای میناس مقدس

ویژگی: بنای نیایشگاه

قابلیت‌گیری استثنایی و بتنی یکپارچه و منحصر به فردی دارد

معماری نیایشگاه ارمنه محله آرات از شاهکارهای معماری است که تهرانی‌ها آن را به نام کلیسای صلیب مقدس می‌شناسند طبق اسناد وقتی ارمنه در ده ونک مستقر شدند و قلعه ارمنه را ساختند نخستین کلیسای خود را به نام کلیسای «میناس مقدس» در میانه قلعه بنا کردند. اگر چه دیگر قلعه‌ای وجود ندارد ولی کلیسای میناس همچنان پابرجاست. در سال ۱۳۶۵ هم سازه‌های بتنی و بی‌نظیری به نام نیایشگاه صلیب مقدس در ورز شگاه آرات بنا کردند. نیایشگاه صلیب مقدس دومین عبادتگاه ارمنه ونک بعد از کلیسای میناس مقدس است که با معماری متفاوت به دست مهندس «رستم وسکانیان» ساخته شد. این نیایشگاه که در گوشه جنوب شرقی مجموعه آرات قرار دارد بی‌شک گویای نبوغ هنری وسکانیان است.

مهرشاد کاظمی تهران پژوهی، می‌گوید: «این نیایشگاه از معماری خاصی برخوردار است و سبکی نو و پیشرو در معماری محسوب می‌شود که تا قبل از آن در معماری کلیساها چنین سبکی وجود نداشت. هسته مرکزی این نیایشگاه با ۴ صلیب احاطه شده و ۱۶ نورگیر بنا طوری طراحی شده که با تابش نور خورشید تصویری همانند صلیب نمایان می‌شود. طرح این بنا تقلید سطحی از شمایل معماری سنتی کلیسای ارمنی را شکست، قالب‌گیری استثنایی و بتنی یکپارچه این بنا تحولی در معماری کلیساها و نیایشگاه‌های ارمنه بود. در زمان طراحی این بنا اسقف ارمنی از مهندس رستم وسکانیان درخواست کرد تا بنا را تقلیدی از

کلیسای قرن نوزدهم شهر

«نظایلس لبنان» بسازد. وسکانیان پاسخ او را اینگونه داد: «عالیجناب! یا

همین را می‌سازم یا هیچ نمی‌سازم.» او بدون خستگی به مدت ۲ سال بر ساختن و ساز پیچیده و متفاوت نیایشگاه نظارت کرد و اینگونه اثر معماری ماندگار ارمنه در محله آرات ساخته شد؛ بنایی که در نوع خود در جهان کم‌نظیر است.

نیایشگاه صلیب مقدس در میان غیرارمنه به اشتباه به کلیسای صلیب مقدس مشهور شده است. در واقع این بنا یک «مادور» است. در معماری دینی ارمنیان، مادور یا چپل به نیایشگاه کوچکی گفته می‌شود که دارای محرابی مانند کلیسا باشد. این مادورها معمولاً در مکان‌های غیر مسکونی مانند مؤسسه‌های خیریه، بیمارستان‌ها، گورستان‌ها یا املاک خصوصی ساخته می‌شدند. همه‌ساله جشن بزرگ صلیب در این نیایشگاه تمام بتنی برگزار می‌شود.